

Wstęp

Obecny od pewnego czasu w naukach społecznych trend do poszerzania podmiotowego i przedmiotowego zakresu bezpieczeństwa doprowadził do włączenia do badań nad bezpieczeństwem wielu kwestii, które nie mieściły się w jego tradycyjnym ujęciu. We współczesnych badaniach nad bezpieczeństwem kwestie polityczne, ekonomiczne, społeczne czy kulturowe odgrywają równie ważną rolę, co tradycyjne bezpieczeństwo militarne. Podejście to może być zasadne w odniesieniu do obszaru szeroko pojętej cywilizacji zachodniej oraz niektórych innych części świata. Wciąż jednak istnieją regiony, i Bliski Wschód się do nich zalicza, w których kwestie militarne przesłaniają inne obszary bezpieczeństwa. Region Bliskiego Wschodu jest fenomenem, który wymaga dokładnego zbadania z co najmniej dwóch powodów. Po pierwsze dlatego, że wymyka się on ogólnosiwiatowym trendom¹ i nie pozwala się wyjaśnić wyłącznie wzrostem poziomu zagrożeń prowadzącym do eskalacji konfliktów i wyścigu zbrojeń. Po drugie dlatego, że skala tego zjawiska oraz rola, jaką Bliski Wschód odgrywa w szerszej strukturze systemu międzynarodowego, mają ogromny wpływ na dynamikę bezpieczeństwa w skali globalnej. Już wstępne badania i analiza podstawowych danych pozwalają stwierdzić, że za tak dynamiczną militaryzacją regionu od zakończenia zimnej wojny stoją

¹ Podczas gdy ogólnosiwiatowe wydatki wojskowe oraz liczebność armii większości państw świata spadały w latach 90. XX wieku, by następnie zacząć powoli rosnąć od roku 1999, państwa Bliskiego Wschodu od końca zimnej wojny utrzymywały wydatki wojskowe na stałym poziomie, by następnie zacząć je gwałtownie zwiększać od roku 2003. P.D. Wezeman et al., *Trends in International Arms Transfers*, 2017, SIPRI Fact Sheet, marzec 2018, https://www.sipri.org/sites/default/files/2018-03/fssipri_at2017_0.pdf [data dostępu: 26.10.2018].

przede wszystkim państwa subregionu Zatoki Perskiej². Stąd też właśnie ten subregion wybrany został jako przedmiot analizy w badaniach, których wyniki przedstawiono w niniejszej książce. Skala militaryzacji i dynamika wzrostu wydatków wojskowych subregionu Zatoki analizowane są z perspektywy teorii regionalnych kompleksów bezpieczeństwa (TRKB), będącej częścią tzw. szkoły kopenhaskiej w badaniach nad bezpieczeństwem.

Autor ma świadomość, że poruszana przez niego problematyka lokuje się na pograniczu dyscyplin – nauki o polityce i nauki o bezpieczeństwie – jednak przez wzgląd na stosowaną terminologię, sposób definiowania pojęć oraz sformułowanie problemu badawczego jest ona spójna z tożsamością nauk o polityce. Z jednej strony obejmuje obszar badawczy subdyscypliny nauk o polityce, jaką są stosunki międzynarodowe (w zakresie studiów bliskowschodnich), z drugiej zaś traktuje o bezpieczeństwie w rozumieniu politologicznym, obejmującym obszar badawczy polityki bezpieczeństwa³, będącej jedną z polityk szczegółowych w naukach o polityce. O politologicznym charakterze pracy przesądza także wykorzystane podejście teoretyczne w postaci teorii regionalnych kompleksów bezpieczeństwa, która, według samych jej twórców, jest teorią politologiczną (lokującą się w subdyscyplinie stosunków międzynarodowych)⁴.

Za zastosowaniem tej perspektywy teoretycznej przemawia kilka czynników. Po pierwsze fakt, iż TRKB została opracowana właśnie po to, aby badać bezpieczeństwo na poziomie regionalnym, a jednym z jej głównych założeń jest to, iż znaczna część interakcji w obszarze bezpieczeństwa uwidacznia się na poziomie regionalnym i są one silniejsze pomiędzy państwami należącymi do tego samego regionalnego kompleksu bezpieczeństwa niż pomiędzy państwami z różnych kompleksów⁵. Ponieważ jednak TRKB analizuje dynamikę bezpieczeństwa na czterech różnych poziomach (globalnym, międzyregionalnym, regionalnym i państwowym), pozwala ona ustrukturyzować badanie oddziaływania na bezpieczeństwo zarówno aktorów państwowych, jak i niepaństwowych, działających zarówno w skali globalnej (wielkich mocarstw), w skali regionalnej (państw regionu), jak i w skali państwowej (aktorów subpaństwowych i niepaństwowych). Ponadto, opierając badanie dynamiki bezpieczeństwa w kompleksach regionalnych na analizie procesów

² Potwierdza to nawet pobieżna analiza danych dotyczących wzrostu wydatków wojskowych, zakupów uzbrojenia czy wzrostu liczebności sił zbrojnych, dostępnych m.in. w publikacjach SIPRI *Yearbook. Armaments, Disarmaments and International Security*, Stockholm International Peace Research Institute (różne wydania) oraz *The Military Balance*, International Institute for Strategic Studies (różne wydania).

³ Rozumianej jako ogół działań państwa i jego instytucji mających na celu ochronę państwa i jego obywateli oraz realizację ich żywotnych interesów.

⁴ B. Buzan i O. Wæver, *Regions and Powers: The Structure of International Security*, Cambridge University Press, Cambridge 2003, s. xvi–xvii.

⁵ *Ibidem*, s. 44.

sekurytyzacji i desekurytyzacji⁶, pozwala ona dostrzec i odnieść się nie tylko do zagrożeń obiektywnych, ale też do ich intersubiektywnej konstrukcji przez poszczególnych aktorów sekurytyzujących. Jest to szczególnie istotne w przypadku wybranego przedmiotu badań, ponieważ w subregionie Zatoki Perskiej nie tylko realne zagrożenia, ale też ich intersubiektywne postrzeganie są czynnikiem sprawczym, stojącym za intensywną militaryzacją regionu.

Teoria regionalnych kompleksów bezpieczeństwa jako perspektywa teoretyczna daje możliwość nowego spojrzenia na przyczyny oraz skutki militaryzacji subregionu Zatoki Perskiej. Jednocześnie jednak pełniejsze wykorzystanie jej potencjału wymaga dokonania pewnych zmian w jej pierwotnych założeniach oraz jej uaktualnienia i dostosowania do realiów końca drugiej dekady XXI wieku. Zmodyfikowana i uaktualniona wersja TRKB, uwzględniająca zmiany zachodzące w stosunkach międzynarodowych oraz w obszarze bezpieczeństwa, pozwoli na uwzględnienie zarówno regionalnej specyfiki Bliskiego Wschodu, jak i wielu czynników nieobecnych bądź pominiętych w oryginalnej teorii.

Problemem badawczym podjętym w niniejszej pracy jest zjawisko militaryzacji subregionu Zatoki Perskiej. Przyjmuje się tu szerokie rozumienie militaryzacji jako procesu rozbudowy potencjału militarne państwa, poprzez który społeczeństwo organizuje się, aby być lepiej przygotowane do prowadzenia konfliktu i stosowania przemocy⁷. Hipoteza badawcza przyjęta w odniesieniu do militaryzacji subregionu Zatoki Perskiej zakłada, że jej skala determinowana jest przez zespół trzech powiązanych ze sobą czynników. Pierwszym jest znaczna skala napięć, konfliktów i obiektywnie istniejących zagrożeń dla bezpieczeństwa państw subregionu na poziomie regionalnym, ale też globalnym i państwowym. Drugim jest subiektywna percepcja tych zagrożeń przez poszczególnych aktorów sekurytyzujących, która może prowadzić do przesadnej sekurytyzacji i wyolbrzymiania pewnych zagrożeń. Trzecim czynnikiem jest czasowa dostępność zasobów finansowych, dostęp do źródeł zakupów uzbrojenia oraz wielkość zasobów ludzkich, które w bardzo znaczącym stopniu determinują dynamikę regionalnego wyścigu zbrojeń. Innymi słowy, państwa subregionu Zatoki Perskiej zwiększają swój potencjał militarny zarówno dlatego, że muszą (czynnik obiektywny), dlatego, że uważają, że muszą (czynnik subiektywny), jak również dlatego, że mogą to zrobić (czynnik ekonomiczny).

⁶ Sekurytyzacja rozumiana jest jako „dyskursywny proces, poprzez który w danej wspólnocie politycznej konstruowane jest intersubiektywne pojmowanie czegoś jako egzystencjalnego zagrożenia dla istotnego obiektu referencyjnego, co z kolei pozwala na zastosowanie nadzwyczajnych środków w celu zażegnania niebezpieczeństwa”. Desekurytyzacja jest „procesem, poprzez który wspólnota polityczna ogranicza lub przestaje traktować coś jako egzystencjalne zagrożenie dla wartości chronionej i zmniejsza bądź zaprzestaje wezwać do stosowania natychmiastowych i nadzwyczajnych środków w celu zażegnania tego niebezpieczeństwa”. Ibidem, s. 489 i 491.

⁷ M.V. Naidu, *Military Power, Militarism and Militarization: An Attempt at Clarification and Classification*, „Peace Research” 1985, t. 17, z. 1, s. 2–10.

Do weryfikacji postawionej hipotezy posłużą pytania badawcze: czy subregion Zatoki jest obszarem występowania znacznej liczby konfliktów zbrojnych oraz napięć na poziomie regionalnym i może być uznany, według klasyfikacji wprowadzonej przez TRKB, za „formację konfliktową”? Jaki wpływ na militaryzację subregionu mają interakcje na poziomie globalnym, ze szczególnym uwzględnieniem oddziaływania Stanów Zjednoczonych? Jak poważne zagrożenia dla bezpieczeństwa państw regionu stanowią problemy wewnętrzne poszczególnych państw i w jaki sposób są one powiązane z bezpieczeństwem na poziomie regionalnym i/lub globalnym? Czy percepcja zagrożeń przez aktorów sekurytyzujących odnosi się w sposób obiektywny do skali i charakteru tych zagrożeń? Jak istotną rolę w militaryzacji subregionu odgrywa czynnik ekonomiczny i czy wpływa on na odejście państw regionu od klasycznego schematu dylematu bezpieczeństwa? Czy istnieje współzależność pomiędzy wzrostem dochodów z eksportu surowców energetycznych a wysokością wydatków wojskowych państw subregionu? Jaki wpływ na realny potencjał militarny państw subregionu Zatoki mają czynniki wymierne (np. wydatki wojskowe, liczebności armii, ilości i jakości posiadanego sprzętu), a jaki czynniki niewymierne (np. zdolności dowódcze, wyszkolenie żołnierzy, morale, dyscyplina, lojalność czy zdolność do efektywnego użycia połączonych sił)?

Struktura pracy została tak skonstruowana, aby przy wykorzystaniu narzędzi badawczych dostarczanych przez TRKB pozwoliła na przesledzenie współzależności prowadzących do militaryzacji subregionu Zatoki Perskiej. Obejmuje ona wstęp, a następnie rozdział pierwszy, teoretyczny, w którym przedstawiona została teoria regionalnych kompleksów bezpieczeństwa wraz z propozycją zmian i modyfikacji, potrzebnych do zwiększenia jej przydatności dla badania podjętego tematu. Rozdział ten zawiera również ogólną charakterystykę regionu Bliskiego Wschodu oraz subregionu Zatoki Perskiej w perspektywie TRKB. Drugi rozdział skupia się na analizie wymiernych danych dotyczących wielkości i uwarunkowań wydatków wojskowych państw Zatoki Perskiej. W rozdziale trzecim analizie poddany został stan sił zbrojnych i potencjał militarny poszczególnych państw subregionu z zastosowaniem ujednoczonego schematu, na który składają się: struktura i zadania sił zbrojnych, ich liczebność i wyposażenie, wpływ czynników niewymiernych na wartość bojową oraz wsparcie zewnętrzne i pomoc zagraniczna. Ostatni, czwarty rozdział to analiza dynamiki bezpieczeństwa w subregionie Zatoki Perskiej jako przyczyny militaryzacji, przeprowadzona z proponowanej przez TRKB perspektywy czterech poziomów bezpieczeństwa: globalnego, międzyregionalnego, regionalnego i państwowego. W zakończeniu książki skumulowano i zsyntetyzowano wnioski wynikające z przeprowadzonych analiz.

Użyte w niniejszej pracy metody badawcze należą do katalogu metod wykorzystywanych w naukach o polityce. Szerokie zastosowanie znajdują przede wszystkim metody porównawcze. Pozwalają one przeanalizować podobieństwa i różnice w procesach militaryzacji poszczególnych państw, zobiektywizować

wnioski oraz prześledzić różne wymiary tych zjawisk na wielu poziomach (państwowym, regionalnym, globalnym). Kluczowe znaczenie w podjętych badaniach mają też metody ilościowe, które pozwalają analizować skalę i tempo militaryzacji, badać zależności i współzależności pomiędzy różnymi czynnikami oddziałującymi na potencjał militarny oraz syntetyzować wnioski dotyczące układu i równowagi sił. Zastosowanie w pracy znajdują również elementy metody decyzyjnej (dla badania funkcjonowania ośrodków decyzyjnych oraz powiązań przyczynowo-skutkowych w procesach podejmowania decyzji) i metody historyczne (pozwalające prześledzić wiele aspektów dzisiejszej rzeczywistości, które są zakorzenione w przeszłości, i poszukiwać ich przyczyn). Pomocniczo, w pewnych fragmentach pracy, wykorzystano też elementy analizy dyskursu oraz analizy instytucjonalno-prawnej.

Zarówno problem badawczy (militaryzacja subregionu Zatoki Perskiej), jak i zastosowane podejście teoretyczne (teoria regionalnych kompleksów bezpieczeństwa) nie były dotychczas często obecne w publikacjach polskich badaczy. Z kolei w skali międzynarodowej publikowane są prace dotyczące problematyki militaryzacji Zatoki Perskiej, jak również opracowania wykorzystujące TRKB, brakuje natomiast takich, w których stosowano by ww. teorię do badania zagadnień militarnych w Zatoce Perskiej. Jednocześnie tzw. szkoła kopenhaska, z której wywodzi się TRKB, jest dziś jednym z szybko zyskujących popularność nurtów badawczych, będąc połączeniem paradygmatu konstruktywistycznego i realistycznego w naukach społecznych. Tym samym proponowana praca wypełnia lukę w polskiej nauce, stanowiąc jednocześnie głos w szerszej, międzynarodowej debacie dotyczącej problematyki bezpieczeństwa w perspektywie regionalnej.

W książce wykorzystane zostały materiały zgromadzone przez autora w toku prowadzonych badań oraz wnioski z rozmów i spotkań z ekspertami odbytych w trakcie wizyt studyjnych w ośrodkach badawczych i think-tankach w Londynie, Sztokholmie, Teheranie i Waszyngtonie. Dane militarne i ekonomiczne wykorzystane w analizach pochodzą z licznych publikacji tematycznych, raportów i baz danych, wśród których szczególnie ważne są publikacje Stockholm International Peace Research Institute, różne wydania *The Military Balance* publikowanego przez International Institute for Strategic Studies oraz raporty *World Military Expenditures and Arms Transfers* wydawane przez Bureau of Arms Control, Verification and Compliance Departamentu Stanu USA. Autor korzystał również z istniejącej literatury przedmiotu, w tym m.in. z prac takich autorów, jak (w porządku alfabetycznym) Ali Alfoneh, Radosław Bania, Zoltan Barany, Barry Buzan, Daniel L. Byman, Anthony H. Cordesman, Stephanie Cronin, Robert Czulda, Radosław Fiedler, Mark Gasiorowski, Wojciech Grabowski, Yoel Guzansky, Thomas Hegghammer, Martin Hvidt, Kenneth Katzman, Christian Koch, Adriana Łukaszewicz, Ahmad Majidiyar, Beverley Milton-Edwards, Przemysław Osiewicz, Roger Owen, Houman A. Sadri, W. Andrew Terrill, Ole Wæver, Steven Ward, Jerzy Zdanowski oraz wielu innych.